

พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ มีหน้าบันประธาน หน้าบันชั้นลด และหน้าบันมุขโถงที่แสดงสัญลักษณ์อันเกี่ยวข้องกับพระองค์เหมือนกันทั้งด้านทิศเหนือและทิศใต้ (ภาพจากราชประดิษฐพิพิธบรรณ, ๒๕๕๓)

แกะรอยสัญลักษณ์บนหน้าบัน พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ

พิชญา สุ่มจินดา*

ความนำ

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามถึงแม้จะเป็นวัดเล็ก ๆ บนขนาดพื้นที่เพียง ๒ ไร่เศษ แต่ก็มีศักดิ์เป็นถึงพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรวิหาร และเป็นวัดประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และที่บรรจุพระบรมอัฐิของพระองค์ใต้พระพุทธรูปพระประธาน

จารึกหินอ่อนด้านหลังพระวิหารหลวง ลงศักราชตรงกับพุทธศักราช ๒๔๐๗ และ ๒๔๐๘ แสดงถึงพระราชประสงค์หลักซึ่งทรงสร้างพระอารามแห่งนี้เพื่อให้เป็น “ที่มั่น” อัน “มั่นคง” ของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายไป “เพื่อว่า ถ้าเจ้าแผ่นดินต่อไปจะไม่ชอบธรรมยุติกนิกาย ไล่เสียจากวัดหลวงทั้งปวง จะได้อาศัยวัดนี้”^๑ ถึงกับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินบริเวณสวนกาแฟหลวงเดิมด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างพระอารามให้ “เปนสวนตัดขาดจากราชอาณาเขต เปนแขวงวิเศษเรียกว่า วิสุคามสีมา มอญถวายแก่พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย อันมีในทิศทั้ง ๔ อันมาแล้วก็ดี ยังไม่มาแล้วก็ดี เพื่อว่าในที่กำหนดไว้จะสร้างพระเจดีย์แลที่ตั้งพระปฏิมากร”^๒ นอกจากนี้ ยังทรงอ้างถึง

ธรรมเนียมการสถาปนาวัดในนครโบราณ “เคยมีมาในเมืองใหญ่ ๆ ที่ตั้งเป็นกรุงเทพมหานคร อย่างเมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิษณุโลก แลกรุงเก่า คือ มีวัดมหาธาตุ แลวัดราชประดิษฐฐาน แลวัดราชบูรณะ เปนของสำหรับเมืองทุกเมือง”^๓ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงคราม (ทองสุก) เป็นแม่กองในการดำเนินงานก่อสร้าง เริ่มตั้งแต่วันที่ศุกร์ รม ๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๐๗^๔ การก่อสร้างส่วนใหญ่แล้วเสร็จในอีก ๙ เดือน คือ ประมาณเดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๐๘ หากการก่อสร้างหรือการประดับตกแต่งเพิ่มเติมได้กระทำต่อมาจนถึงพุทธศักราช ๒๔๒๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๕

วัดราชประดิษฐฯ ดูเหมือนจะเป็นพระอารามไม่กี่แห่งในประเทศไทยที่มีหลักฐานปรากฏอย่างชัดเจนว่า ผู้สร้างคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางแผนในการก่อสร้างและกำหนดแบบอย่างศิลปกรรมในวัดไว้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในเอกสารตัวเขียนร่วมสมัย^๖ และพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๗ แต่การหลายอย่างก็มิได้สำเร็จลงในรัชกาลของพระองค์ พระ

*สาขาวิชาศิลปะไทย ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้เขียนขอกราบหมั้นสารพระธรรมไตรโลกาจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พระครูวินัยธร อารยพงศ์ อารยธมโม และ พระมหาอนุลักษณ์ ชุตินันโท ซึ่งให้ความเมตตาอนุเคราะห์และอำนวยความสะดวกในการบันทึกภาพภายในวัดราชประดิษฐฯ รวมทั้งให้ความอนุเคราะห์ภาพถ่ายหน้าบันของพระวิหารหลวง ขอขอบคุณ คุณปิยะ ลินธวารยัน ที่ช่วยบันทึกภาพหน้าบันพระวิหารหลวง วัดพระสมุทระเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ และคุณรัชชัย ยอดพิชัย ผู้ช่วยบรรณธิการนิตยสารศิลปวัฒนธรรมที่ช่วยให้บทความนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี อย่างไรก็ตาม ความรับผิดชอบต่อบทความนี้ย่อมเป็นของผู้เขียนเท่านั้น

บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงรับพระราชภาระดำเนินการต่อจนแล้วเสร็จบริบูรณ์ตามพระราชประสงค์ “เพราะถือว่าเป็นวัดของทูลหม่อม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) โปรดอย่างไรก็ตามก็ว่าดีอื่นๆ จะขอลดลงพระเดชพระคุณเองให้ตลอดเสมอไป”^๙ ทรงพระราชนิพนธ์ถึงโครงการก่อสร้างที่สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงวางแผนไว้โดยเฉพาะงานศิลปกรรมประดับตกแต่งต่างๆ ในวัดราชประดิษฐฯ ว่า “ทรงกะเองหมดทั้งนั้น แสดงทอดพระเนตรการเสมอทุกวันไม่ได้ขาด จนการก่อสร้างล่วงไปได้เป็นอันมากยังอยู่แต่การช่าง ถึงดังนั้นก็ได้ทรงกะแล้วทุกอย่าง”^{๑๐} สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ทรงกะไว้” มีดังต่อไปนี้

“บานหน้าต่างข้างนอกโปรดลายสลักบานประตูวัดสุทัศน์ หลังบานโปรดลายปูนปั้นวัดนาขี ทานที่ทรงสั่งพระยาโชฎิกราชเศรษฐี (จ๋อง) ให้ทำมา ลายเทศานโปรดอย่างวัดราชประดิษฐโบราณและวัดสุวรรณดาราราม แต่ดาวอย่างวัดสุวรรณฯ รับสั่งว่าเปลือกพงไป ทรงแก้ไขใหม่ให้เป็นอย่างเช่นติดอยู่วัดราชประดิษฐ์เดี๋ยวนี้ ลายเขียนผนังทรงพระราชดำริเอง เปนเทพชุมนุม ซึ่งเทวดามีรัศมี เปนพวงๆ ครั้งแรกซึ่งวัดอื่นเอาอย่าง...รับสั่งจะให้เชิญพระชินศรี พระชินราช พระศาสดาองค์น้อยทั้ง ๓ องค์ไปไว้ด้วย...เดิมทรงพระราชดำริจะให้ให้มีพระบรมรูปอยู่ที่ซุ้มจระนำหลังพระอุโบสถ...พระเจดีย์ทรงพระราชดำริจะหุ้มศิลาทั้งองค์ แต่เปลี่ยนจะให้หุ้มทอง เหมือนอย่างพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช แต่ทรงพระราชดำริว่าจะหุ้มทองก็จะไม่ถาวรจะกะให้สล”^{๑๑}

พระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ

แม้จะเป็นวัดประจำรัชกาลขนาดเล็กขนาดดูเหมือนย่อส่วนมาจากพระอารามขนาดใหญ่ที่เคยสร้างมาในรัชกาลก่อนๆ แต่วัดราชประดิษฐฯ ก็ยังคงครบครันด้วยองค์ประกอบหลักของพุทธสถาปัตยกรรมภายในวัดที่วัดพึงมีทั้งเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตอุปการวัด ตามขนบนิยมในการสร้างวัดทุกประการ^{๑๒} กล่าวเฉพาะเขตพุทธาวาส

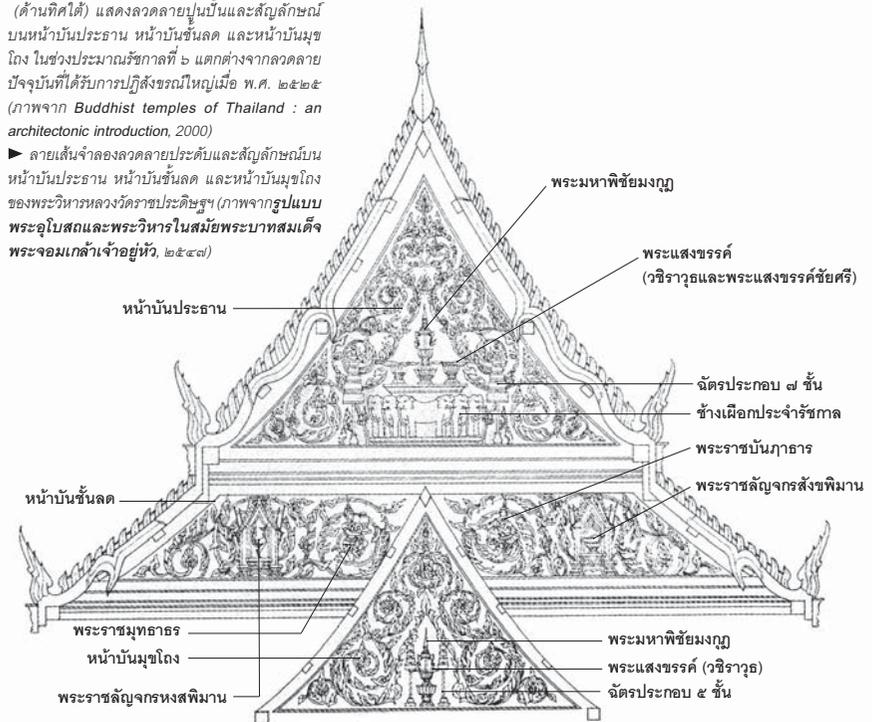

ซึ่งวางผังตามแนวแกนทิศเหนือและทิศใต้เป็นแนวแกนหลักของวัด ประกอบด้วย “พระวิหารหลวง” ทิศหน้าสู่ทิศเหนือ ด้านหลังของพระวิหารหลวงทางทิศใต้เป็นที่ตั้งของพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ^{๑๓} นามว่า “ป่าสาณเจดีย์” แปลว่า เจดีย์หินอ่อน เป็นเจดีย์ทรงลังกาทรวดทรงอย่างเจดีย์ทรงลังกาสมัยอยุธยา ในแบบแผนเดียวกับการวางผังของพระอารามในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ที่นิยมวางตำแหน่งของเจดีย์หรือปราสาทไว้ด้านหลังวิหารหรืออุโบสถ เช่น วัดกษัตราธิราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดบันไดหิน จังหวัดลพบุรี เป็นต้น ทั้งนี้ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๙ เวลาเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดราชประดิษฐฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินยังกรุงเก่าอยุธยาทอดพระเนตรแบบศิลปกรรมในวัดราชประดิษฐฐาน ในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เพื่อเป็นแบบให้กับการสร้างวัดราชประดิษฐฯ จึงอาจจะทรงนำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดในกรุงเก่ารวมทั้งแบบอย่าง

งานช่างมาใช้ในการก่อสร้างวัดราชประดิษฐฯ ด้วย ความพิเศษของวัดราชประดิษฐฯ ยังอยู่ที่การออกแบบพัทธสีมาเขตของวัดให้เป็น “นิมิตมหาพัทธสีมา”^{๑๔} ครอบคลุมอาคารหลายหลังทั้งในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสที่สามารถทำหน้าที่ดูเดียวกับ “อุโบสถ” ที่ใช้ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์อยู่แล้ว ปัจจุบันทางวัดจึงเรียกอาคารหลังนี้ว่า “พระวิหารหลวง”^{๑๕} นับว่าสอดคล้องกันเป็นอย่างดีกับชื่อเรียกสถาปัตยกรรมประเภทนี้ว่า “วิหารหลวง” ตามพระบรมราชธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระวิหารใหญ่ที่ต่อกับพระเจดีย์หรือพระปราสาทในหลวงจะสร้างก็ดี ผู้อื่นจะสร้างก็ดี ก็เรียกชื่อวิหารหลวง

เป็นชื่อของไม่เป็นชื่อตามความจริง ก็พิหารอื่นสิ่งใหญ่จะโตในหลวงจะทรงสร้าง ถ้าไม่มีพระเจดีย์พระปราสาทอยู่หลัง มีพระระเบียงล้อมแล้ว ก็ไม่ชื่อว่าพิหารหลวง”^{๑๕} ดังนั้น “วิหารหลวง” จึงไม่ใช่วิหารที่มีขนาดใหญ่โตตามชื่อ แต่เป็นชื่อเรียกวิหารประเภทหนึ่งที่มีเจดีย์หรือปราสาทตั้งอยู่ด้านหลัง เช่น ในกรณีของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ (ต่อไปนี้จะเรียกว่า พระวิหารหลวง) หรือพระวิหารหลวงวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่างก็มีเจดีย์ทรงลังกาอยู่ด้านหลังพระวิหารหลวง เป็นต้น หรืออาจมีระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์หรือปราสาทประธานก็ได้ เช่น ในกรณีของพระวิหารหลวงพระศรี

◀ภาพถ่ายเก๋านำหน้าพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ (ด้านทิศใต้) แสดงลวดลายปูนปั้นและสัญลักษณ์บนหน้าบันประธาน หน้าบันชั้นลด และหน้าบันมุขโถง ในช่วงประมาณรัชกาลที่ ๖ แตกต่างจากลวดลายปัจจุบันที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ (ภาพจาก Buddhist temples of Thailand : an architectonic introduction, 2000)
▶ ลายเส้นจำลองลวดลายประดับและสัญลักษณ์บนหน้าบันประธาน หน้าบันชั้นลด และหน้าบันมุขโถงของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ (ภาพจากรูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๗)

สรรเพชญ์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือพระวิหารหลวงที่ประดิษฐานพระอัฐฐารส วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น

พระวิหารหลวงที่ใช้เป็นพระอุโบสถของวัดราชประดิษฐา ด้วยนี้ เป็นวิหารขนาด ๑ ห้อง หลังคาลดซ้อนกัน ๒ ชั้น และมีทับหลังคาซ้อนกัน ๓ ชั้น มุงกระเบื้องกาบเคลือบสีส้มประกอบกระเบื้องเชิงชาย เป็นการรื้อฟื้นแบบอย่างของกระเบื้องหลังคาพระอารามในสมัยอยุธยาขึ้นมาใหม่ เช่นเดียวกับเครื่องลี้ยงองค์เป็นแบบไทยประเพณี ประกอบด้วย ซ่อฟ้า ใบระกา ทางหงส์ และนาคสะดุ้งประดับกระจกสี มีมุขโถงทั้งด้านหน้าและด้านหลังเป็นมุขลอยประดับสาหร่ายรวงผึ้ง เสารับมุขโถงเป็นเสาเหลี่ยมเพิ่มมุม หัวเสาเป็นบัวจกล ด้านข้างตั้งเสาพะโล่แบบไม่มีฐานรองรับหรือ “พะโล่ลอย” รับชายคาปีกนก หัวเสาเป็นบัวโล โดยไม่มีคันทวยรองรับชายคา” เป็นลักษณะของวิหารและอุโบสถแบบไทยประเพณีที่อาจจะได้รับแบบอย่างมาจากสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่มีเสาพะโล่รองรับทับหลังคา หรืออุโบสถขนาดกลางของวัดบรมพุทธารามและวัดพญาแมน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งใกล้เคียงกับขนาดของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐา เป็นต้น เสมือนเป็นการฟื้นฟูความรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นใหม่อีกครั้งผ่านงานศิลปกรรมอันเป็นพระราชนิยมอย่างหนึ่งในรัชสมัยของพระองค์

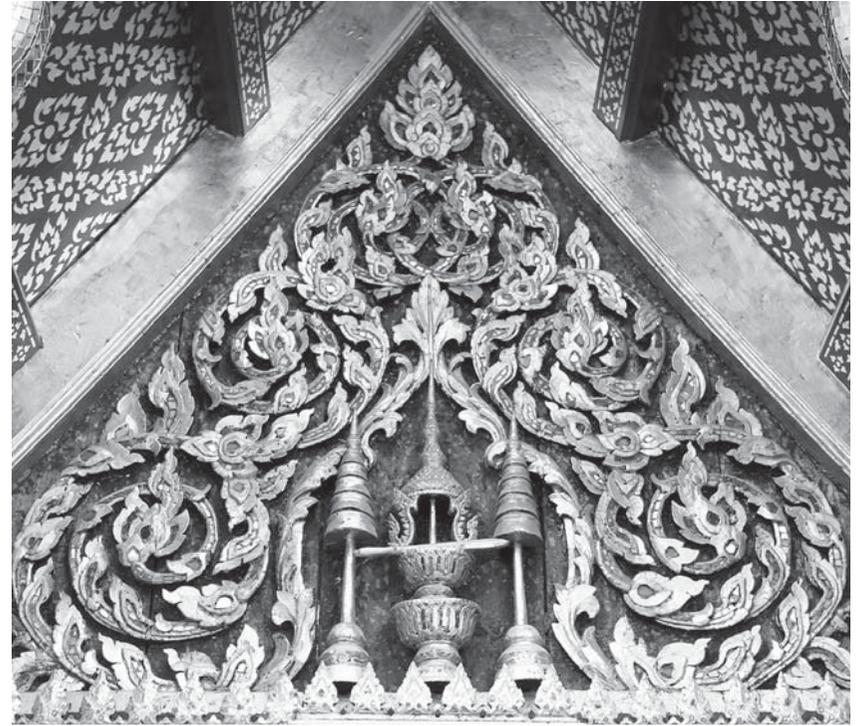
ผนังภายนอกพระวิหารหลวงประดับหินอ่อนสีเทาขาว สลับสีไม่เสมอกัน ส่วนเสารับมุขโถงและเสาพะโล่ประดับหินอ่อนรูปแปดเหลี่ยมพื้นขาวสลับหินอ่อนสีเทาเป็นรูปข้าวหลามตัด ช่วยเสริมสร้างมิติของสีให้แตกต่างกันระหว่างผนังและเสาของพระวิหาร การประดับหินอ่อนบนผนังและเสาของพระวิหารหลวงหรือพระอุโบสถเป็นแบบอย่างที่ดีเริ่มในรัชกาลนี้ ดังเห็นได้จากพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน ในพระบรมมหาราชวัง ก็เริ่มประดับหินอ่อนในปีไล่เกี่ยวกับการสร้างวัดราชประดิษฐา ทำให้ชวนคิดได้ว่าคงเป็นแรงบันดาลใจพระราชหฤทัยให้พระบาทสมเด็จพระ

▲ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔ ประกอบด้วย พระมหาพิชัยมงกุฎ เพล่งรัศมีบนชานห้อยเป็นพระบรมราชลัญจกษณดิประจําพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แวดล้อมด้วยฉัตรประกอบ ๗ ชั้น เคียงข้างด้วยสมุดตำราบนพานแว่นฟ้าทางด้านซ้าย หมายถึง ทรงเป็นบัณฑิต ผู้รอบรู้ และพระแว่นสุริยกานต์ทางด้านขวา หมายถึงพระราชฉายา “วชิรญาณโณ” แปลว่า “ผู้มีความสามารถอันสว่างประดุจเพชร” (ภาพจากพระราชลัญจกร, ๒๕๓๙)

► หน้าบันมุขโถงพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐา (ด้านทิศใต้) ประกอบด้วย พระมหาพิชัยมงกุฎพร้อมพระแสงขรรค์ทอศบนพานแว่นฟ้าขนาดด้วยฉัตรประกอบ ๕ ชั้น

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งหินอ่อนจากประเทศอิตาลีมาประดับพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามอยู่ไม่น้อย บานประตูและหน้าต่างเป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎสีโอลิงพระบรมราชลัญจกษณดิประจําพระองค์ของผู้ทรงสถาปนาวัด ภายในพระวิหารหลวงประดิษฐานพระพุทธรูปสี่กษณดิเป็นพระประธานคู่กับพระพุทธรูปสี่กษณดิหน้ามุขโถงน้อยในมุขบกใหญ่ ได้พุทธอาสน์ของพระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์เป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านหลังมีมุขบกน้อยติดผนังประดิษฐานพระพุทธรูปชินราชน้อย พระพุทธรูปชินราชน้อย และพระศรีศานดาน้อย ผนังตอนบนของทุกด้านเขียนภาพเทพชุมนุมในกลีบเมฆ ตอนกลางระหว่างบานประตูและหน้าต่างเขียนภาพพระราชพิธีสิบสองเดือนและเหตุการณ์การทอดพระเนตรสุริยุปราคาในพระบรมมหาราชวัง

องค์ประกอบของหน้าบันพระวิหารหลวง

หน้าบันของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐา (ต่อไปนี้จะเรียกว่า พระวิหารหลวง) ทำจากปูนปั้นปิดทองประดับกระจกหลากสีบนพื้นประดับกระจกสีน้ำเงินแก่ ทรายมาว่าได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เมื่อคราวสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๔๒๕ โดยสกัดลายปูนปั้นของเดิมออกเกือบทั้งหมดแล้วปั้นลายใหม่ทับลงบนของเดิม เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับภาพถ่ายเก่าของสถาปนิกชาวเยอรมัน คือ คาร์ล ดอริง (Karl Dohring)^{๑๑} ที่บันทึกไว้ประมาณรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่ามีความแตกต่างจากหน้าบันของเดิมอย่างเห็นได้ชัดทั้งปริมาตรของลายก้านขดที่ของใหม่จะหนักแน่นและแข็งกระด้างกว่าของเดิมที่ดูอบบางแต่กลับ

ลงตัวกับรูปภาพที่อยู่ในชดสาย รวมทั้งอากัปกิริยาของรูปเทวดาที่ไม่เหมือนกัน แต่โดยรวมแล้วก็พอเชื่อได้ว่าผู้ที่มีความพยายามในการคงรักษาไว้ซึ่งรูปแบบลวดลายและตัวภาพให้ใกล้เคียงกับของเดิมอยู่บ้างพอควร หน้าบันของพระวิหารหลวงแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ หน้าบันประธาน หน้าบันชั้นลด และหน้าบันมุขโถง องค์ประกอบและการประดับตกแต่งเหมือนกันทั้งด้านทิศเหนือและทิศใต้ หน้าบันประธานแกะสลักเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎบนพานพระมหากุญชร คือ พานทอง ๒ ชั้นหรือพานแว่นฟ้า ขนาบด้วยพระแสงขรรค์ ๒ องค์ทอศบนพานรององค์ละพาน หันตามพระขรรค์เข้าหากัน ปลายพระขรรค์จึงหันออกไปคนละทาง ทั้งหมดวางลงบนแท่นหินด้วยช้างข้างละ ๓ เชือก รวมเป็นช้าง ๖ เชือก ดูราวกับมีช้างอาราวัล

ถึง ๒ ซ่างทูนไว้ ด้านซ้ายและด้านขวาตั้งฉัตรประกอบ ๑ ชั้นตามพระบรมราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ มีลายก้านชดช้อหางโตใบเทศประกอบตลอดทั้งหน้าบันคล้ายแบบหน้าบันในสมัยอยุธยาตอนปลายที่นิยมประดับตกแต่งหน้าบันด้วยลายก้านชดช้อหางโต หน้าบันชั้นลดและสลักลายก้านชดช้อหางโตใบเทศประกอบภาพ กล่าวคือ ด้านซ้ายและขวาแกะสลักภาพสังขมมิ่งสี (พานรุปรีกลัยกระจับสำหรับรองสังข์) และหงส์ยืนในปราสาทสามยอด ตามลำดับ ตรงกลางระหว่างลายมีรูปเทวดาทรงเครื่องหะอยู่ ๒ องค์ เทวดาองค์ซ้ายเชิญพระเต้า (หม้อน้ำ) หรืออาจจะเป็นพระสุพรรณศรี (กระโถนเล็ก) บนพานรอง แต่บางแห่งก็ว่าเชิญหีบอัญมณี^{๑๖} เทวดาองค์ขวาเชิญพระแสงขรรค์

หน้าบันमुखของพระวิหารหลวงเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏและพระแสงขรรค์ทอดบนพานพระมหากฐิน ขนาบด้วยฉัตรเครื่องสูงประกอบ ๕ ชั้น มีใบอะแคนธัส (acanthus) ลายใบไม้มีวนแบบฝรั่งตามพระราชนิยมประกอบเป็นเรือนแก้ว ทั้งหมดนี้ล้อมรอบด้วยลายก้านชดช้อหางโตใบเทศ นับเป็นการหันกลับไปใช้ลวดลายที่นิยมใช้ประดับตกแต่งหน้าบันในสมัยอยุธยาตอนปลายตามแบบไทยประเพณี พื้นฟูรูปแบบงานศิลปะครั้งบ้านเมืองติมารับใช้งานศิลปะร่วมสมัยตามแบบพระราชนิยมของพระองค์โดยใช้กระบวนการลายแบบตะวันตกเข้ามาผสมผสานได้อย่างกลมกลืน

อาจกล่าวได้ว่าหน้าบันพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้าบันประธานเป็นหน้าบันที่มีความซับซ้อนในเชิงองค์ประกอบและยากต่อการตีความมากที่สุดแห่งหนึ่งในบรรดาหน้าบันของพระอารามหลวงทั้งหมดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นหรือทรงบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ตามแบบอย่างพระราชนิยมของพระองค์ ส่วนมากสามารถตีความได้อย่างชัดเจนเกือบทั้งหมด ดังการศึกษาของ สมคิด จิระทัศนกุล นักประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม^{๑๗} ความซับซ้อนและไม่ซ้ำแบบพระอารามอื่นใดในรัชสมัยเดียวกันของสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนหน้าบันส่วนหนึ่งน่าจะเป็นพระราชดำริของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ทั้งนี้ โดยอนุมานจากพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ทรงพระราชดำริตลอดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ได้มีวันเลยแต่สักสิ่งเดียว”^{๑๘} จึงเป็นไปได้ที่สัญลักษณ์บนหน้าบันพระวิหารหลวงจะได้รับการกำหนดเนื้อหาภายใต้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นกัน ในที่นี้ขอนำเสนอการแกะรอยหน้าบันของमुखโง เป็นลำดับแรกซึ่งเป็นส่วนที่มีความซับซ้อนน้อยกว่าตามด้วยหน้าบันประธานและหน้าบันชั้นลด

◀ ภาพพระอินทร์ประทับในวิมานไทยชนิดเหนือเขาพระศูเมธุนรอยพระพุทธบาทประดับมุกของพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ทรงถือ “วชิราวุธ” ในรูปแบบของพระขรรค์ สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓
▲ รูปพระอินทร์ยืนแท่นทรงพระขรรค์หรือ “วชิราวุธ” บนหน้าบันด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท พระบรมมหาราชวัง สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔

หรือจดหมายที่ทรงมีไปยังพระเถระในประเทศศรีลังกาซึ่ง “ประทับตราปมกุฎอันแสดงนามของตนในตระกูลแต่ก่อนลงบนหน้าครั้ง เพื่อให้เป็นที่เชื่อได้อย่างแน่นแฟ้นด้วยแล้ว”^{๑๙} หรือทรงประทับรูปพระมหาพิชัยมงกุฎกลางซุ้มสาหร่ายเหนือพระพุทธชินศรีในพระอุโบสถของวัดบวรนิเวศวิหารอย่างโดดเด่น แต่ด้วยความเกรงพระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานผ้าพระกฐินจึงต้องเอาพระบฏไปบังไว้ไม่ให้เป็นที่สังเกตเห็น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประดิษฐานพระมหามงกุฎของพระประธานวัดนางนองบนยอดคนคูศูลของพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ชาวพระนครต่างพากันโชนจับว่า คือสัญลักษณ์ที่ทรงประกาศเป็นนัยว่า “เจ้าฟ้ามงกุฎ” จะทรงราชย์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป^{๒๐} พระบาท

สัญลักษณ์บนหน้าบันमुखโง

ไม่มีปัญหาว่า พระมหาพิชัยมงกุฎทั้งบนหน้าบันประธานและหน้าบันमुखโงเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างชัดเจน ทรงเริ่มใช้ตรา “พระมหาพิชัยมงกุฎ” ประดิษฐานจากพระนามเดิม คือ “มงกุฎ” เป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์มาแล้วตั้งแต่ทรงพระผนวชเป็นพระวชิรญาณมหาเถระ ดังเห็นได้จาก “พระสมณปฏิศานน”

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงพระผนวชจึงทรง ลือเอาโอกาสนั้นแสดงรูปพระมหาพิชัยมงกุฏนั้นออกมา ใช้อย่างเปิดเผยมิได้นำพระบฏไปปิดบังอีกต่อไป จนขึ้น ครองราชสมบัติก็ทรงใช้พระมหาพิชัยมงกุฏเป็นพระบรม ราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์และแกะเป็นพระราชลัญจกร ประจำรัชกาลอย่างเป็นทางการ ซึ่งก็ได้ทรงเพิ่มเติมพระ แว่นสุริยากันต์หรือบางแห่งเป็นรูปเพชรทอตนพานข้าง พระมหาพิชัยมงกุฏ เพื่อสื่อความถึงพระราชฉายาขณะ ทรงพระผนวชว่า “วชิรญาณโณ” ทรงแปลเองว่า “ผู้มีความ สามารถอันสว่างประดุจเพชร” ด้านตรงข้ามกันเป็นรูปสมุด ตำราทอตนพานเช่นกัน หมายถึง ทรงเป็นบัณฑิตผู้รอบรู้ ดั้งมีพระราชหัตถเลขาถึงชาวต่างชาติกล่าวถึงพระองค์เอง ว่า “เราผู้มปัญญา”^{๒๓}

รูปพระมหาพิชัยมงกุฏพร้อมพระแสงขรรค์บน หน้าบันमुखโองของพระวิหารหลวงเป็นรูปแบบที่พบเห็น ได้บนหน้าบันของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ และ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร รวมทั้งเพิ่มเติมลงในพระ ราชลัญจกรประจำรัชกาลดังปรากฏในพัตรองที่ระลึกงาน ฉลองวัดราชประดิษฐ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๕^{๒๔} ตรงกับ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ ภายหลังได้นำมาใช้เป็นตราประจำวัด ส่วนตราของวัดบวร นิเวศวิหารก็เป็นรูปพระแสงขรรค์ไขว้กับพระแว่นสุริย กานต์ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฏ^{๒๕} จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า พระแสงขรรค์อันประกอบกับพระบรมราชสัญลักษณ์พระ มหาพิชัยมงกุฏประจำรัชกาลนี้คงเป็นเรื่องที่มีความหมาย โดยนัยเกี่ยวข้องกับทางศาสนามากกว่าอาณาจักร เช่นที่ สมคิด จิระทัศนกุล ได้ตีความว่า คือการประกาศสิทธิและ อำนาจในความเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์อย่าง สมบูรณ์^{๒๖} เพราะเท่าที่ทราบยังไม่พบว่าทรงใช้พระแสง ขรรค์ประกอบกับพระบรมราชสัญลักษณ์พระมหาพิชัย มงกุฏในทางราชการหรือในการส่วนพระองค์ อย่างไรก็ดี ยุทธนาวีการ แสงอร่าม ได้ตีความหมายของพระแสงขรรค์ เป็นข้อเสนอนิโหนไว้อย่างน่าสนใจว่า คงสื่อความหมายถึง “วชิรญาณ” ตามพระราชฉายา โดยให้เหตุผลประกอบว่า

“ญาณ” หมายถึง ความหยั่งรู้ใกล้เคียงกับ “ปัญญา” คือ ความรอบรู้ ทั้งนี้ คัมภีร์ทางพุทธศาสนาเปรียบเทียบพระ ขรรค์กับญาณหรือปัญญาอันสามารถตัดเครื่องจองจำ คือ กิเลส ให้หลุดพ้น *ปฐมสมโพธิกถา* ตอนมารวิชัยปริวรรต ก็กล่าวความอย่างชัดเจนว่า พระพุทธองค์ “ทรงพระขรรค์ แก้ว คือ พระวชิรญาณปัญญา” เป็นต้น^{๒๗}

ผู้เขียนเห็นด้วยกับยุทธนาวีการในประเด็นที่ว่า พระขรรค์เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงปัญญาและ อีกนัยหนึ่งหมายถึงพระราชาฉายา “วชิรญาณโณ” ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ดี ข้อเสนอนี้เพิ่มเติมใหม่ว่า พระแสงขรรค์ในที่นี้อาจไม่ได้ หมายถึงพระขรรค์ธรรมคาถาทั่วไปซึ่งเป็นดาบที่มีคม ๒ ด้าน

◀ หน้าบันประธานและหน้าบันชั้นลดของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ (ด้านทิศใต้) หน้าบันประธานเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏพระบรมราช ลัญจกษณประจำรัชกาลที่ ๔ บนพานแว่นฟ้าชานาบด้วยพระแสงขรรค์ ๒ องค์ทอตนพาน หมายถึง วชิราวุธของพระอินทร์ในรูปแบบของพระ ขรรค์และพระแสงขรรค์ชัยศรีที่เป็นเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ ทั้งหมดวาง อยู่บนแท่นที่เห็นด้วยข้างเมืองที่ได้มาในรัชกาลที่ ๔ ทั้ง ๒ ข้าง พร้อม ฉัตร ๙ ชั้นประกอบพระบรมราชอิสริยยศซ้ายขวา ส่วนหน้าบันชั้นลด ด้านทิศตะวันออกเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ ทรงพระนามว่า พระราช บัญญาธร และรูปสิ่งในวิมาน คือ พระราชลัญจกรสังฆพิธาน ด้านทิศ ตะวันตกเป็นรูปเทวดาถือหีบพระราชลัญจกร ทรงพระนามว่า พระราช มุทธาธร และรูปหงส์ในวิมาน คือ พระราชลัญจกรหงส์พิธาน ▶ หน้าบันพระวิหารหลวงวัดพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ด้านหนึ่งเป็นพระมหาพิชัยมงกุฏเปล่งรัศมีพระบรมราชสัญลักษณ์ ประจำรัชกาลที่ ๔ บนพานแว่นฟ้าทูนด้วยข้างเมืองประจำรัชกาลที่ ๔ ทั้ง ๒ ข้าง ส่วนอีกด้านเป็นพระจุลมงกุฏเปล่งรัศมีพระบรมราชสัญลักษณ์ ประจำรัชกาลที่ ๕ บนพานแว่นฟ้าทูนด้วยข้างเมืองประจำรัชกาลที่ ๕ ทั้ง ๙ ข้าง (ภาพถ่ายโดย ปิยะ สันตวราชน)

คล้ายใบหอกหรือแม้แต่พระแสงขรรค์ชัยศรีอันเป็นหนึ่งใน เรื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ หากหมายถึง “วชิราวุธ” ใน รูปแบบของ “พระขรรค์” เป็นที่ทราบกันดีว่า “วชิราวุธ” หรือ “วชิระ” คือสายฟ้าของพระอินทร์ซึ่งมีคุณสมบัติ เดียวกับเพชร จึงได้ชื่อว่า “วชิระ” ที่แปลว่า เพชร^{๒๘} ทั้งนี้ ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์วชิราวุธหรือสายฟ้า ของพระอินทร์มักแสดงเป็นรูปพระขรรค์มิได้เป็นรูปวชิระ

ที่มีหลายง่าม เช่น รูปพระอินทร์ประทับในวิมานไพชยนต์ เหนือเขาพระสุเมรุบนรอยพระพุทธรูปประดับมุขของ พระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ รูปพระอินทร์ยืนบนหน้าบันของพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาทที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้น^{๒๙} เป็นต้น ต่างก็ทรง “วชิราวุธ” เป็นรูปพระ ขรรค์เหมือนกัน แม้ในรูปจตุราวุธประกอบรูปยันต์^{๓๐} บน กะบังพระแสงหลายองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เช่น พระแสงขรรค์พิธิ หรือพระแสงดาบหัตถ์ นารายณ์ เป็นต้น ก็ใช้รูปพระขรรค์แทน “วชิราวุธ” ของ พระอินทร์ ตรงกับที่ปฐมสมโพธิกถาได้เปรียบ “วชิรญาณ ปัญญา” หรือปัญญาญาณอันใสสะอาดประดุจเพชรว่าคือ “พระขรรค์แก้ว”^{๓๑}

ดังนั้น พระแสงขรรค์ในที่นี้จึงได้แก่ “วชิราวุธ” (พระ ขรรค์แก้ว) ของพระอินทร์ สื่อความถึงพระราชฉายา “วชิร ญาณโณ” คือ “ผู้มีความสามารถอันสว่างประดุจเพชร” ได้ อย่างลงตัวและหลักแหลมที่สุด ส่วนวชิระที่มีหลายง่ามดัง ที่เราค้นเคยกัน เช่น วชิระบนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัด

ติวงศ์ทรงออกแบบเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๖^๒ และต่อมาได้ใช้เป็นที่ราของสำนักเขตปกครองกรุงเทพมหานครหรือตราของศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงใช้รูปวิฆาฏซึ่งเป็นรูปวัชระมีหลายงามเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ และพระราชลัญจกรประจำรัชกาลนั้น^๓ อานำรูปทรงของวัชระที่ใช้กันในพุทธศาสนาลัทธิตันตริยานมาปรับใช้

สัญลักษณ์บนหน้าบันประธาน

หน้าบันประธานเป็นส่วนที่ตีความค่อนข้างยาก เนื่องจากประกอบไปด้วยสัญลักษณ์ที่ไม่พบเห็นกันบ่อยนักจึงไม่มีตัวอย่างให้เทียบเคียงความหมายได้อย่างตรงไปตรงมา ไม่มีปัญหาว่าพระมหาพิชัยมงกุฎบนเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์และเป็นการปกป้องถึงพระบรมราชอิสริยยศในฐานะที่เป็นหนึ่งในเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ สัญลักษณ์แห่งความเป็นพระราชาธิบดี รวมถึงฉัตรประกอบ ๑ ชั้นตั้งกระหนาบซ้ายขวาก็บ่งบอกถึงพระบรมราชอิสริยยศ ในฐานะพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงพระเนปถุลเศวตฉัตรหรือเศวตฉัตร ๙ ชั้นจึงใช้ฉัตร ๑ ชั้นประกอบตามพระบรมราช

◀ มุขบทประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๔ บนฐานไพที วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แวดล้อมด้วยรูปจำลองของพระยาช้างเผือกสัมฤทธิ์ซึ่งทรงได้มาสู่พระบารมีในรัชกาลที่ ๔ ทั้ง ๖ ช้าง สร้างในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ คราวฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี

▲ รูปหงส์ในวิมานปราสาทสามยอดบนหน้าบันชั้นลดของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ (ด้านทิศใต้) ฝั่งตะวันออก ได้แก่ พระราชลัญจกรหงส์ทิมาน สื่อความหมายแทนพระพรหมผู้ทรงหงส์เป็นพาหนะ

อิสริยยศ แต่ปัญหาอยู่ตรงที่รูปช้าง ๖ เศียรที่ดูละม้ายคล้ายช้างเอราวัณ ๒ ช้างกำลังเห็นพระมหาพิชัยมงกุฎ เท่าที่พบก็มีแต่หน้าบันของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ หน้าบันพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามที่นำแบบอย่างของหน้าบันประธานวัดราชประดิษฐฯ ไปปรับใช้ และหน้าบันพระวิหารหลวงวัดพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการเท่านั้น ในขณะที่หน้าบันของพระอุโบสถหรือพระวิหารในพระอารามหลวงที่สร้างขึ้นหรือปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๔ เช่น พระอุโบสถ วัดโมลีโลกยาราม วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร วัดเสนาสนาราม หรือพระวิหารวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ก็เป็นรูปช้างเอราวัณ ๑ เศียรทูลพระมหาพิชัยมงกุฎเท่านั้น^๔

ในที่นี้เสนอว่าช้าง ๖ เศียรน่าจะเป็นตัวแทนของบรรดา “ช้างเผือก ๖ ช้าง” ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

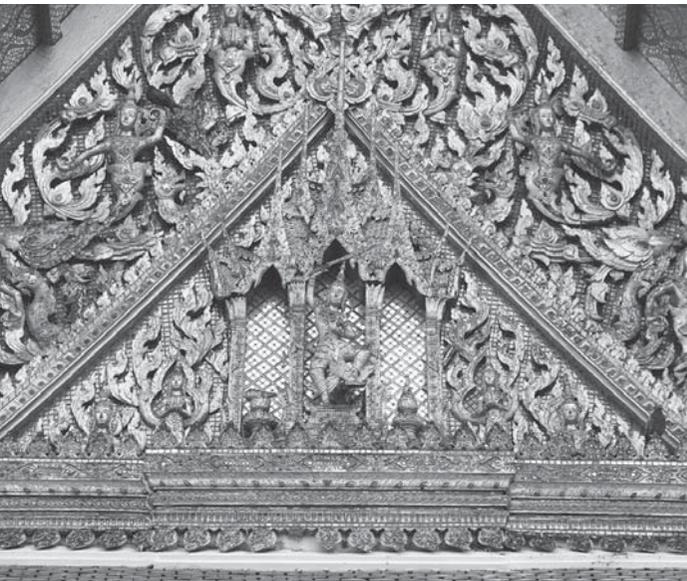
เจ้าอยู่หัวทรงได้มาสู่พระบารมี ดังเห็นได้จากพระยาช้างสัมฤทธิ์ประจำรัชกาลของพระองค์ทั้ง ๖ ช้างรอบมุขบทประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๔ บนฐานไพที วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปีเมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๕^๕ พร้อมจารึกหินอ่อนบอกประวัติการได้มาของช้างเผือกเหล่านี้ เช่นเดียวกับหน้าบันอีกด้านของพระวิหารหลวงวัดพระสมุทรเจดีย์ที่เป็นรูปพระจุลมงกุฎ (พระเกี้ยวยอด) เทินด้วยช้างเผือก ๙ ช้าง ก็น่าจะได้แก่ ช้างเผือกทั้ง ๙ ช้างประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏรูปพระยาช้างสัมฤทธิ์

▲ หน้าบันรูปพระราชลัญจกรหงส์ทิมาน บนหน้าบันด้านหน้ามุขทิศเหนือของพลับพลาจักรมุข พระราชวังจันทร์เกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างในรัชกาลที่ ๔

◀ รูปสิงห์ในวิมานปราสาทสามยอดบนหน้าบันชั้นลดของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ (ด้านทิศใต้) ฝั่งตะวันออก ได้แก่ พระราชลัญจกรสิงษทิมาน สื่อความหมายแทนพระอินทร์ผู้ทรง “วิชัยยุตสังข์”

▼ หน้าบันรูปพระราชลัญจกรสิงษทิมาน บนหน้าบันด้านหน้ามุขทิศใต้ของพลับพลาจักรมุข พระราชวังจันทร์เกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างในรัชกาลที่ ๔

▲ หน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม (ด้านทิศตะวันออก) เป็นรูปพระอินทร์ทรงยืนกวัดแกว่งวิฆาฏูในรูปแบบของพระขรรค์ภายในวิมานโพชฌงค์ทรงปราสาทสามยอด มี “วิชัยยุตสังข์” ทอดบนพานแว่นฟ้าภายในวิมานด้านซ้าย และพานแว่นฟ้าพร้อมคลุมบังอยู่ภายในวิมานด้านขวา

▶ รูปเทพดาเหาะถือพระแสงขรรค์ บนหน้าบันชั้นลดของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ (ด้านทิศใต้) ฝั่งตะวันออก ได้แก่ พระราชันยาภาร ทรงถือพระแสงขรรค์พิชัย

ทั้ง ๙ ข้างรอบบุษบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๕ บนฐานโพธิ์เช่นกัน ประดิษฐานข้างเศียรพระจำรัสกาลที่ ๔ ทั้ง ๖ ข้างได้รับการกล่าวถึงใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ ดังนี้

ข้างเศียรที่ ๑ มีนามว่า พระวิมลรัตนกิริณี เป็นข้างฝั่งเศียรตรี ทรงได้มาเมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๖

ข้างเศียรที่ ๒ มีนามว่า พระวิสุทธรัตนกิริณี เป็นข้างฝั่งเศียรโท ทรงได้มาเมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๗

ข้างเศียรที่ ๓ มีนามว่า พระมหาศรีเสวตรวิมลวรรณ เป็นข้างปลายเศียรโท ทรงได้มาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๓

ข้างเศียรที่ ๔ เป็นข้างฝั่งเศียรโทเทียมเอก ทรงได้มาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๓ แต่ป่วยล้มเสียก่อนจะพระราชทานนามขึ้นระวาง

ข้างเศียรที่ ๕ มีนามว่าพระเสวตรสุวรรณภาพรรณ เป็นข้างฝั่งเศียรโท ทรงได้มาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๕

ข้างเศียรที่ ๖ เป็นข้างฝั่งเศียรเอก ทรงได้มาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๗ แต่ป่วยล้มเสียก่อนจะพระราชทานนามขึ้นระวาง^{๖๖} และนับเป็นข้างเศียรสุดท้ายที่ทรงได้มาสู่พระบารมี ปีที่ทรงได้ข้างนี้ยังเป็นปีเดียวกับที่ทรงเริ่มการก่อสร้างในวัดราชประดิษฐฯ ส่วนหนึ่งของโรงข้างเศียรสุดท้ายได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงเป็น “การเปรียญ” ของวัดด้วย^{๖๗}

รูปพระขรรค์ ๒ องค์ทอดบนพานห่มปลายไปคนละทางกัน เคยได้รับการตีความจาก สมคิด จิตรทัศนกุล นักประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมว่า หมายถึงประเทศสยามในขณะนั้นมีพระแสงขรรค์ชัยศรี ๒ องค์ คือมีพระมหากษัตริย์ ๒ พระองค์ อันได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ข้างเศียรคู่พระบารมีทั้ง ๖ ข้างและฉัตร ๗ ชั้นที่ตั้งกระหนาบซ้ายขวามอบอภิมงคลการเชิดชูพระบรมราชอิสริยยศ “เฉพะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างชัดเจน พระแสงขรรค์ทั้ง ๒ องค์ดังกล่าวมีความหมายแยกกันเป็น ๒ ทางเหมือนองค์พระขรรค์ที่แยกปลายออกไปคนละทางกัน พระขรรค์องค์หนึ่งคงเป็นตัวแทนของ “วิฆาฏู” อาวุธของพระอินทร์ซึ่งมีรูปร่างเป็นพระขรรค์ดังได้ตีความไว้ในตอนต้นและอาจเป็นตัวแทนของพระปญญาปรีชาญาณใน “ทางธรรม” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏคำขอพระเกียรติใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป ที่ว่า “พระองค์เป็นผู้คงแก่เรียนเป็นยอดเยี่ยม นับเป็นแก้ว (ดวงหนึ่ง) ในไตรโลก ทรงฉลาดทั้งในพระสูตรและพระอภิธรรม”^{๖๘} ส่วนพระแสงขรรค์อีกองค์อาจได้แก่ “พระแสงขรรค์ชัยศรี” หนึ่งในเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ สัญลักษณ์ของพระราชอำนาจและพระราชอาชญาสิทธิ์ “ทางโลก” ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ การเปรียบเทียบเรื่องทางโลกและทางธรรมของพระองค์ยังพบเห็นได้บนบานหน้าต่างของวัดบวรนิเวศวิหาร บานหนึ่งแกะสลักเป็นภาพเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ของพระมหากษัตริย์ อีกด้านเป็นอัฐบริวารของพระภิกษุเทียบกันระหว่างสมบัติทางโลก (โลกียะ) กับทางธรรม (โลกุตระ) ดังที่ทรงกล่าวไว้ในจารึกวัดชุมพลนิกายาราม พุทธศักราช ๒๔๐๖ ถึงสมบัติอันบริบูรณ์ในทางโลกซึ่งเป็นหนทางลัดเพื่อเข้าสู่สมบัติทางธรรม คือ พระนิพพานในอนาคต^{๖๙}

สัญลักษณ์บนหน้าบันชั้นลด

รูปหงส์ในปราสาทสามยอดของหน้าบันชั้นลด สันนิษฐานว่าตรงกับ “พระราชลัญจกรหงสพิฆาน” และรูปสังข์ในปราสาท ตรงกับ “พระราชลัญจกรสังข์พิฆาน” ดังเห็นได้จากรูปพระราชลัญจกรหงสพิฆานบนหน้าบันด้านหน้ามุขทิศเหนือ และพระราชลัญจกรสังข์พิฆานบนหน้าบันมุขทิศใต้ของพลับพลาจัตุรมุข พระราชวังจันทร์เกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

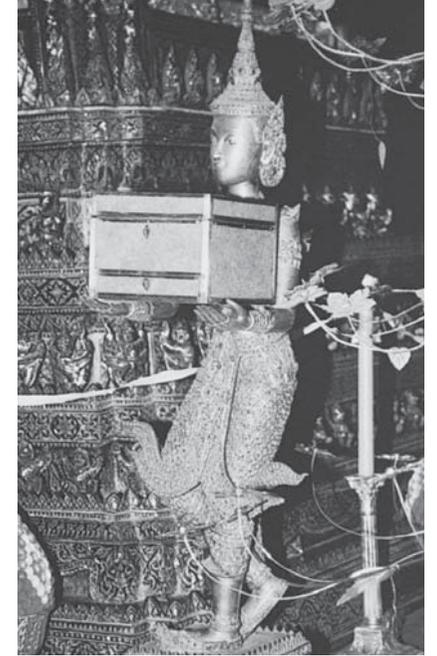
ทรงสร้างขึ้นและทรงนำพระราชลัญจกรองค์สำคัญมาใช้เป็นลวดลายประดับหน้าบันมุขทั้ง ๖ หน้าบัน อันได้แก่ ลายพระราชลัญจกรมหาโอองการ พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ พระราชลัญจกรหงสพิฆาน พระราชลัญจกรมังกรคาบแก้ว พระราชลัญจกรโอโรราต และพระราชลัญจกรสังข์พิฆาน^{๗๐} ทั้งยังทรงนำพระราชลัญจกรเหล่านี้ อันได้แก่ พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ พระราชลัญจกรโอโรราต พระราชลัญจกรสังข์พิฆาน และพระราชลัญจกรหงสพิฆาน เป็นลวดลายประดับที่หน้าพานพระขันหมากสำหรับเล็กอันเป็นเครื่องราชูปโภคที่ทรงสร้างขึ้นด้วย

รูปพระราชลัญจกรหงสพิฆานที่แสดงด้วยรูปหงส์ในปราสาท อาจสื่อความหมายแทนพระพรหมผู้ทรงหงส์เป็นพาหนะ อย่างไม่ต้องสงสัย อย่างไรก็ตาม พระพรหมตามคติไทยอาจมีความปะปนอยู่บ้างระหว่าง “พระพรหม” เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์กับ “พรหม” ในพุทธศาสนา ส่วนรูปสังข์ในปราสาทเป็นเรื่องที่ต้องตีความอยู่บ้าง เพราะโดยทั่วไปแล้วเรามักคิดถึงสังข์ซึ่งที่พระนารายณ์หรือพระวิฆณุทรงถือประจำพระหัตถ์ ดังนามหนึ่งของพระองค์ว่า “สังข์กร” ในที่นี้เสนอว่า สังข์ในปราสาทน่าจะได้แก่ สังข์ของพระอินทร์ ที่ทรงใช้บันลือ (เป่า) ในวาระสำคัญ ดังเห็นได้จากหน้าบันพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม เป็นรูปพระอินทร์ทรงยืนกวัดแกว่งวิฆาฏูในรูปแบบของพระขรรค์ภายในวิมานรูปปราสาทสามยอด คือโพชฌงค์มหาปราสาท มีสังข์องค์หนึ่งตั้งบนพานแว่นฟ้าภายในวิมานด้านข้าง วิมานอีกข้างเป็นตั้งพานแว่นฟ้ามีคลุมบัง สอดคล้องกับพระราชลัญจกรสังข์พิฆานที่มีความหมายถึงสังข์ในวิมานของพระอินทร์ สันนิษฐานว่า สังข์ดังกล่าวน่าจะหมายถึง “วิชัยยุตสังข์” ดังปรากฏใน อรรถกถา นิทานกถา อวิทูรนิทาน เมื่อพระพุทธรองค์ทรงปฏิญาณว่าไม่ทรงดูจากไปอธิบลิสังข์ ได้ตื่นพระศรีมหาโพธิ์จนกว่าจะตรัสรู้ “ท้าวสักกเทวราชได้ยืนเป่าสังข์วิชัยยุต ได้ยินว่า สังข์นั้นมิมีขนาด ๑๒๐ ศอก เพื่อให้เก็บลมไว้คราวเดียวแล้วเป่า จะมีเสียงอยู่ถึง ๔ เดือน จึงจะหมดเสียง”^{๗๑} หรือเมื่อพระพุทธรองค์เสด็จจากดาวดึงส์ก็ทรงบันลือสังข์ มีพระพรหมทรงถือฉัตรกางกัน

ถวายพระพุทธองค์ ดังปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง อาทิ จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบรมสถานมงคล (พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร) ดังนั้น พระราชลัญจกรสังฆพิณานจึงสื่อความหมายแทนพระอินทร์ผู้ทรงสังฆวิชัยยุค การนำพระราชลัญจกรสังฆพิณานและพระราชลัญจกรหงสพิณานยังอาจสอดคล้องกับคติอินทร์-พรหม ในทางพุทธศาสนาที่มีปรากฏในงานจิตรกรรมภาพพุทธประวัติตอนสำคัญเคียงข้างพระพุทธองค์ อาทิ ตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธามาราม จังหวัดเพชรบุรี เขียนเมื่อพุทธศักราช ๒๒๗๗ หรือตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ในงานจิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบรมสถานมงคล เป็นต้น คติดังกล่าวคนนำมาปรับใช้เป็น “อินทร์-พรหม” ผู้ทำหน้าที่เชิญจามรหรือพุ่มดอกไม้เงินดอกไม้ทอง เดินขนาบซ้ายขวาข้างพระราชมารดาในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคด้วย^{๕๒}

สำหรับรูปเทวดาเหาะ ๒ องค์ สันนิษฐานว่า คงหมายถึงรูปเทพยดา ๒ องค์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นรูปเทวดาทรงเครื่องยืนทำจากโลหะกะไหล่ทอง รูปเทพยดาองค์หนึ่งทำหน้าที่เชิญพระแสงขรรค์ มีพระนามว่า “พระราชบันฑูธาร” เชิญพระแสงขรรค์นามว่า “พระแสงขรรค์พิธิ” ส่วนรูปเทพยดาอีกองค์หนึ่งทำหน้าที่เชิญหีบ ทรงพระนามว่า “พระราชมูทธาร” เชิญหีบคิลาหยกบรรจุพระราชลัญจกร เรียกว่า “หีบพระราชมูทธาร” โดยทรงอาราธนาเทพยดาที่เคยอภิบาลบำรุงรักษาพระองค์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์มาปราบเท่าเล็งกลวัลยราชสมบัติมาสิงสถิต^{๕๓} ปัจจุบันรูปเทพยดาทั้ง ๒ องค์ประดิษฐานหน้าพระที่นั่งพุทธานุภาพมหาราชอาสน์ ในท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง และจะเชิญออกสมโภชในพระราชพิธีฉัตรมงคลหรือพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติ ดังนั้นรูปเทวดาทั้ง ๒ องค์บนหน้าบันมุขสุดของพระวิหารหลวงองค์ที่เชิญพระแสงขรรค์จึงได้แก่ พระราชบันฑูธาร เชิญพระแสงขรรค์พิธิ ส่วนองค์ที่เชิญพระเต้าพร้อมพานรอง

หรืออาจจะเป็นหีบใส่เพชรพลอยดังที่มีผู้ตีความไว้แล้วนั้น อาจจะเป็นหีบพระราชลัญจกรที่มีนามว่า หีบพระราชมูทธาร มีเทพยดานามว่า พระราชมูทธารร เชิญไว้ เพียงแต่ต่างกันที่รูปเทพยดาทั้ง ๒ องค์บนหน้าบันของวัดราชประดิษฐา จะอยู่ในท่าเหาะ ส่วนรูปเทพยดาที่ทรงสร้างขึ้นเป็นรูปยืน ทั้งนี้ รูปเทพยดาทั้ง ๒ องค์ยังพบได้ที่บานพระทวารประดับมุขของพระพุทธรัตนสถานในพระบรมมหาราชวังโดยยืนขนาบข้างรูปพระที่นั่งราชบัลลังก์ที่มีข้างเผือก ๓ ข้างในปราสาทอยู่ด้านบน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับการก่อสร้างวัดราชประดิษฐา^{๕๔}

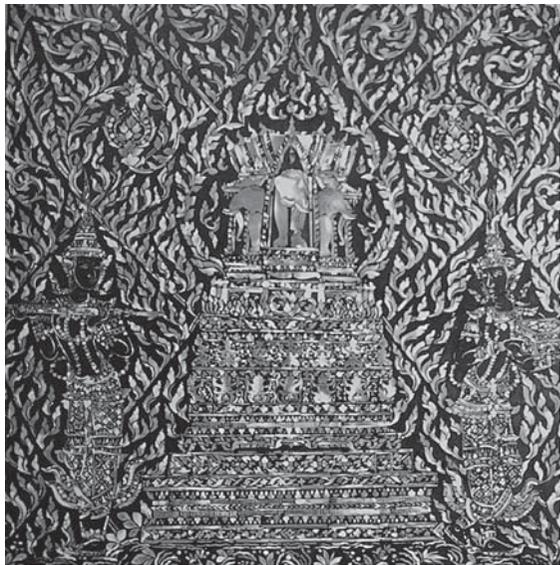

◀ รูปเทพยดาเหาะถือหีบพระราชลัญจกร บนหน้าบันชั้นลดของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐา (ด้านทิศใต้) ฝั่งตะวันตก ได้แก่ พระราชมูทธาร ทรงถือหีบบรรจุพระราชลัญจกรนามว่า หีบพระราชมูทธาร
▶ ▶ “พระราชบันฑูธาร” ทรงถือพระแสงขรรค์พิธิ และ “พระราชมูทธาร” ทรงถือหีบพระราชมูทธารบรรจุพระราชลัญจกร ทำจากโลหะกะไหล่ทอง รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างขึ้นโดยทรงเชิญเทพยดาที่อภิบาลรักษาพระองค์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์มาปราบเท่าเล็งกลวัลยราชสมบัติมาสิงสถิต ปัจจุบันประดิษฐานด้านหน้าพระที่นั่งพุทธานุภาพมหาราชอาสน์ ในท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง

สรุปความหมายของสัญลักษณ์บนหน้าบันพระวิหารหลวง

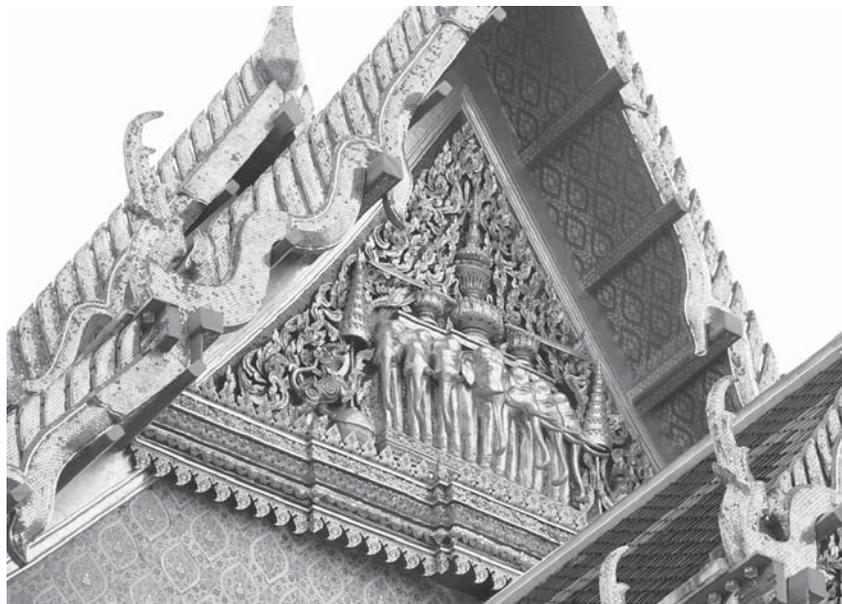
อาจกล่าวได้ว่า สัญลักษณ์ที่ปรากฏบนหน้าบันพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐา ล้วนมีความหมายเกี่ยวกับการเชิดชูพระบรมราชอิสริยยศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น สัญลักษณ์บนหน้าบันมุขโถงคือ พระมหาพิชัยมงกุฎและวชิราวุธของพระอินทร์ในรูป

แบบของพระแสงขรรค์ ต่างทำหน้าที่สื่อความหมายถึงพระนาม คือ “มงกุฎ” และพระราชฉายาขณะทรงพระผนวชว่า “วชิรญาณ” ผ่านเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์สัญลักษณ์แห่งความเป็นพระมหากษัตริย์ได้อย่างลึกซึ้งและแหลมคมยิ่ง แนวคิดเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าวยังได้รับการย้ำอีกครั้งบนหน้าบันประธานแต่ด้วยความหมายที่เพิ่มเติมเข้ามา อันได้แก่ พระมหาพิชัยมงกุฎรวมกับพระแสงขรรค์ซึ่งปรากฏถึง ๒ องค์ องค์หนึ่ง หมายถึง วชิราวุธในรูปแบบของพระขรรค์ที่สื่อถึงพระปรีชาญาณทางธรรมของพระองค์ในฐานะที่ “ทรงฉลาดทั้งในพระสูตรและพระอภิธรรม” และอีกองค์ คือ พระแสงขรรค์ชัยศรีหนึ่งในเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์อันแสดงถึงพระบรมเชษฐาภาพในทางโลกในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ แสดงความสูงส่งทั้งทางโลกและทางธรรมของพระองค์ ทั้งหมดนี้ได้รับการเชิดชูโดยข้างเผือกทั้ง ๖ ข้างที่มาสู่พระบารมี เช่นเดียวกับการ

ใช้ “พระราชลัญจกรหงสพินาน” และ “พระราชลัญจกร
หงสพินาน” ก็สื่อความหมายแทนพระพรหมและพระอินทร์
เทพยดาผู้ทรงปรากฏพระองค์เคียงข้างพระพุทธองค์ใน
พุทธประวัติตอนสำคัญและได้รับการนำมาปรับใช้ เป็น
อินทร์-พรหม ผู้ทำหน้าที่เชิญเครื่องสูงในกระบวนเสด็จ
พระราชดำเนิน และเทพยดา ๒ องค์ อันได้แก่ “พระราช
บันฑิตาร” เชิญพระแสงขรรค์พิธิ และ “พระราชมูทธาร”
เชิญหีบพระราชมูทธา ก็เป็นเทพยดาที่ทรงอภิบาลรักษา

◀ รูปพระราชบันฑิตารและพระราชมูทธาร ทรงยืนข้างพระที่นั่ง
ราชบัลลังก์ซึ่งด้านบนมีช้างเผือก ๓ ช้างในวิมาน เป็นภาพประดับมุก
บนบานพระทวารพระพุทธรัตนสถาน พระบรมมหาราชวัง สร้างใน
รัชกาลที่ ๔ (ภาพจากจิตรกรรมผ่านผนังพระพุทธรูปรัตนสถานตามแนว
พระราชดำริ, ๒๕๔๔)
▼ หน้าบันพระอุโบสถ (ด้านทิศตะวันออก) ของวัดราชบพิธสถิตมหา
สีมาราม ได้รับแบบอย่างจากหน้าบันพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ
แต่เปลี่ยนพระมหาพิชัยมงกุฏเป็นพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยวยอด) ให้
สอดคล้องกับรัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงสถาปนาวัด รองรับด้วยช้างเผือก ๗ ช้าง
และมีราชสีห์กับคชสีห์เชิญฉัตรที่ปักบนลูกโลกขนานซ้ายขวา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ทรงพระ
เยาว์จนกระทั่งขึ้นครองราชสมบัติ แสดงถึงพระบุญญาธิการ
ที่ทรงมีเทพยดาคอยค้ำจุนพิทักษ์รักษา

สัญลักษณ์ที่ซับซ้อนและเปี่ยมไปด้วยความหมาย
นี้ นอกจากจะแสดงถึงพระอัจฉริยภาพของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็น “พระจอม
ปราชญ์” อย่างแท้จริงแล้ว ยังอาจช่วยทำให้เราเข้าใจ
ถึงระบบสัญลักษณ์ของหน้าบันประธานของพระอุโบสถ
และพระวิหารวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระอาราม
หลวงประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวผู้เป็นพระบรมราชปิโยรสของพระองค์ทรงสร้าง
ขึ้น ซึ่งได้รับแบบอย่างและดัดแปลงจากหน้าบันประธาน
ของพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐฯ^{๔๕} แต่เปลี่ยนพระ
มหาพิชัยมงกุฏเป็นพระจุลมงกุฏให้สอดคล้องกับผู้ทรง
สถาปนาพระอาราม เปลี่ยนพระแสงขรรค์ทั้ง ๒ องค์
ให้หันคมพระขรรค์ขึ้น เพิ่มจำนวนช้างเผือกเป็น ๗ ช้าง
ที่อาจจะสอดคล้องกับจำนวนของช้างเผือกที่ทรงได้มา
ในเวลานั้น และเพิ่มรูปราชสีห์และคชสีห์เชิญฉัตร
ประกอบ ๗ ชั้นบนลูกโลกซึ่งสัตว์ทั้ง ๒ ยืนเหยียบไว้
สื่อความหมายถึงตราพระราชสีห์ประจำสมุหนายกและ
ตราพระคชสีห์ประจำสมุหกลาโหม ซึ่งอาจช่วยสะท้อน
ถึงโครงสร้างการปกครองในสมัยต้นรัชกาลพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามแบบเก่าในยุคที่
สยามกำลังเข้าสู่ยุคเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างความเป็น
“ยุคสมัยอย่างเก่า” และ “ยุคสมัยอย่างใหม่” จากความ
ผันแปรของสัญลักษณ์ที่เปลี่ยนไปจากคนรุ่นหนึ่งสู่คน
อีกรุ่นได้ไม่น้อย

เชิงอรรถ

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราช
นิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยวัดพระนามับัญญัติ วัดราชประดิษฐ.”

ใน *ราชประติรูปที่ทิบรรม*. บรรณธิการโดย พิษญา สุ่มจินดา.
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตินปากเกร็ด, ๒๕๕๓), น. ๑๘-๒๐. (วัด
ราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่
วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๖ ปี (วันจันทร์ที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.
๒๕๕๓) และคล้ายวันสวรรคต (วันศุกร์ที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๓)
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว).

^๒ *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๖ ตอนที่ ๒*, ประมวลจารึกสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียง และภาคกลาง.
(กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนัก
นายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), น. ๑๑.

^๓ *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔*. บรรณธิการโดย ชาญวิทย์
เกษตรศิริ. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโดยใต้ประเทศไทยและมูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗), น. ๕๑๒-
๕๑๔.

^๔ สมคิด จิระทัศนกุล. *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (กรุงเทพฯ : เมือง
โบราณ, ๒๕๔๗), น. ๖๑.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราช
นิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยวัดพระนามับัญญัติ วัดราชประดิษฐ.”
น. ๒๑-๒๖.

^๖ “ประกาศเรื่องสร้างวัดทางใต้คิดเงินเก่า มีแผนที่วัดด้วย.”
ห้องเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ, หมายเลขสังฆราชกาลที่ ๓,
จ.ศ. ๑๒๒๖, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, เลขที่ ๔๕.

^๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราช
นิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยวัดพระนามับัญญัติ วัดราชประดิษฐ.”
น. ๑๘-๒๒.

^๘ *เรื่องเดียวกัน*, น. ๒๘.

^๙ *เรื่องเดียวกัน*, น. ๒๐-๒๒.

^{๑๐} *เรื่องเดียวกัน*, หน้าเดียวกัน.

^{๑๑} หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย สักดิ์ศรี. “ความผูกพันที่รัชกาล
ที่ ๔ ทรงมีต่อวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม.” ใน *ราชประติรูป
ที่ทิบรรม*, น. ๓๒.

^{๑๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรจุพระบรม
สารีริกธาตุไปสามเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ดู “ทรงรับสั่งเรื่อง
ต่างๆ.” ห้องเอกสารตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ, หมายเลขสังฆราชกาล
ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๒๙, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอด, เลขที่ ๔๕.

^{๑๓} *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๖ ตอนที่ ๒*, น. ๑๕-๑๕.

^{๑๔} เป็นที่น่าสนใจกว่าเอกสารตัวเขียนร่วมสมัยและพระราช
นิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้เรียก
อาคารหลังนี้ว่า “พระวิหารหลวง” แต่เรียกว่า “พระอุโบสถ” ดู
“ประกาศเรื่องสร้างวัดทางใต้คิดเงินเก่า มีแผนที่วัดด้วย.” จ.ศ.
๑๒๒๖; พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราช
นิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยวัดพระนามับัญญัติ วัดราชประดิษฐ.”

11. ๒๒๒.
^{๑๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *ชุมนุมพระบรมราชธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๑ หมวดวรรณคดี*. (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๒), น. ๑๑. (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอศุจาเจ้าโปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๒).
^{๑๖} สมคิด จิระทัศนกุล. *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. น. ๖๒-๖๓.
^{๑๗} Karl Dohring. *Buddhist temples of Thailand : an architectonic introduction*. Walter E.J. Tips trans. (Bangkok : White Lotus, 2000).
^{๑๘} สมคิด จิระทัศนกุล. *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. น. ๖๓.
^{๑๙} *เรื่องเดียวกัน*, น. ๑๖๒-๑๘๒.
^{๒๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยวัดพระนามัญญูดี วัดราชประดิษฐ.” น. ๒๒๒.
^{๒๑} ยุทธนาอารการ แสงอร่าม. “มงกุฎ พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๕.” ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔), น. ๑๓-๑๕.
^{๒๒} สมคิด จิระทัศนกุล. *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. น. ๑๓๙. อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเคยวิเคราะห์ไปแล้วว่า การประดิษฐ์พระมหามงกุฎนยอดพระประจักษ์วัดอรุณราชวรารามเป็นสัญลักษณ์ของอควิมานพระอินทร์บนเหนือยอดเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางแห่งจักรวาล จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอินทคติที่แพร่หลายในรัชกาลที่ ๓ ในขณะที่นั้นมากกว่าจะเป็นความหมายที่เกี่ยวข้องเฉพาะบุคคล คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในภายหลัง ดู พิษญา สุ่มจินดา. “บุษบกธรรมาสน์ ‘ยอดมงกุฎ’ ในการเปรียบวัดราชประดิษฐา : จาก ‘อินทคติ’ ในรัชกาลที่ ๓ สู ‘พระบรมราชสัญลักษณ์’ ประจำรัชกาลที่ ๕.” ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๑๒ (ตุลาคม ๒๕๕๓), น. ๑๒๖-๑๔๕.
^{๒๓} สมคิด จิระทัศนกุล. *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. น. ๑๐๐. ใน *กฎหมายตราสามดวง* ลักษณะพระธรรมศาสตร์ ได้กล่าวถึงความหมายของว่านแก้วและพระขรรค์แก้วไว้ว่า “สมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราชว่าพระองค์บังคับบัญชาเป็นธรรม...ดำรงพระไทยใ้เอนทรุดคิซึ่งกระลาการพิจารณาอายุติธรรมนั้นเป็นว่านแก้ว แล้วเอาค้ำวีระธรรมศาสตร์เป็นพระนตร ดูเทศกถาบ้านเมืองโดยสมควรแล้วจึงเอาพระกรเบื้องขวาคือพระสะตั้งสัมปะชัญเทรงพระขรรค์แก้วคือพระวิจารณ์ปัญหาวินิจฉัยตัดชอกติอนปะชราชนาฎรทั้งปวงโดยยุติธรรม” ดู *กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, ๒ เล่ม. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๕๐), ๑ : ๑๕๘-๑๕๙. (ราชบัณฑิตย

สถานจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงประกาศใช้กฎหมายตราสามดวงครบ ๒๐๐ ปี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี).
^{๒๔} ณัฏฐภัทร จันทวิช. *ศาลปตรพดัยศ ศิลปนาสานวัตฤ*. (กรุงเทพฯ : วิเวอร นัศศ, ๒๕๓๘), น. ๑๕๖.
^{๒๕} ยุทธนาอารการ แสงอร่าม. “มงกุฎ พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๕.” น. ๑๓-๑๕.
^{๒๖} สมคิด จิระทัศนกุล. *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. น. ๑๘๐.
^{๒๗} ยุทธนาอารการ แสงอร่าม. “มงกุฎ พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๕.” น. ๑๓-๑๕.
^{๒๘} คัมภีร์อัคินีปุราณะ ของศาสนาพราหมณ์ ให้อรรถธิบายเรื่องกำเนิดรัตนชาติฉบับที่นิยมแพร่หลายในอินเดีย กล่าวถึงกำเนิดของเพชรในเชิงเทพปกรณัมไว้ว่า ครั้งหนึ่งพระอินทร์ทรงพ่ายแพ้แก่เวตุตาสูรทำให้เทพดาในสวรรค์พากันหลบหนีจากวิมาน จึงทรงพูลขอความช่วยเหลือจากพระพรหมซึ่งทรงแนะนำให้พระอินทร์เสด็จไปหาพระฤๅษีทมิฬซึ่งใกล้จะสำเร็จตะบิ์บำเพ็ญมาอย่างยาวนานเพื่อขอกระดูกสันหลังของทานมาใช้เป็นเทพศาสตราณึ่งแข็งแ่งและไม่อาจทำละลายได้ คี้อัษระหรือสายฟ้าปราบเวตุตาสูร พระวิวกกรรมเทพได้ทรงจำหลักกระดูกสันหลังนั้นเป็นเทพศาสตรา คือวัษระ ระหว่างที่จำหลักเสร็จวัษระจึงร่วงหล่นมาบังโลกมนุษย์ ๔ แห่งกลายเป็นเหมืองเพชร ๔ เหมือง เหตุนี้ เพชรจึงได้นามตามอาวุธของพระอินทร์อันเป็นต้นกำเนิดว่า “วัษระ” ส่วนรัตนชาติชนิดอื่นก็บังเกิดจากเศษวัษระที่ร่วงหล่นจากสวรรค์แต่ครั้งนั้น ดู Harash Johari. *The Healing Power of Gemstones*. (Vermont, United States : Destiny Books, 1988), p. 9.
^{๒๙} ม.ร.ว. งามน้อย ศักดิ์ศรี. *สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง*, ๒ เล่ม. (กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๑), ๑ : ๕๒. (รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทรวิรัช บรมนาถบพิตร มอบให้สำนักราชเลขาธิการจัดพิมพ์น้อมเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณเนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา วันเสาร์ที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ และเนื่องในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก วันเสาร์ที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑).
^{๓๐} รุ่งสุธาธุรงค์กล่าว ได้แก่ วัชรอาวุธในรูปแบบของพระขรรค์เป็นอาวุธของพระอินทร์ พุทธอาวุธหรือค้ำวีระเปลี่ยนรัศมีของอาฬวักยกัน คทาอาวุธหรือกระบองของท้าวเวสสุวัณ และนัยนาอาวุธหรือดวงเนตรของพระยม ดังกล่าวถึงใน *อรรถกถา สังยุตตนิกายสคาถวรรค ยักขสังยุต อาฬวกสูตรที่ ๑๒ และ อรรถกถาอาฬวกสูตรจาก อรรถกถา ขุททนิกาย สุตตนิบาต อูรควรรค* ดู 84000.org [ออนไลน์]. “อรรถกถา สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ยักขสังยุต อาฬวกสูตรที่ ๑๒.” จาก : <http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.

php?b=15&i=838>; “อรรถกถาอาฬวกสูตร จาก อรรถกถา ขุททนิกาย สุตตนิบาต อูรควรรค.” จาก : <http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=310> [ตุลาคม ๒๕๕๔].
^{๓๑} น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสร้างพระขรรค์ขึ้นองค์หนึ่งเลียนแบบพระแสงขรรค์ชัยศรี เรียกว่า พระแสงขรรค์เพชร หรือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้แทนแฉ่งว่า “พระขรรค์เพชร” สื่อความหมายถึงพระนามเดิม คือ “มหาจักรวาล”
^{๓๒} อภินันท์ โปษยานนท์. *จิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก*, ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๑), ๒ : ๒๐๕. รูปที่ ๒๓๙. (สำนักพระราชวังจัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลสมัยที่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕).
^{๓๓} สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. *พระราชัญญกร*. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๔), น. ๑๒๒. (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีกาญจนภิเษกเสด็จเลลลิลลยราชสมบัติ ๕๐ ปี วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙ และในมหามงคลวโรกาสพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดสร้างและจัดพระราชพิธีจารึกพระราชัญญกรพระครุฑพ่าห์ทองคำประจำรัชกาล วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๔).
^{๓๔} สมคิด จิระทัศนกุล. *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. น. ๑๖๖.
^{๓๕} ม.ร.ว. งามน้อย ศักดิ์ศรี. *สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง*, ๒ : ๒๘๘-๒๘๙.
^{๓๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ขุ นามาน)*. (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี, ๒๕๕๓), น. ๙๑, ๑๐๖, ๑๙๒-๑๙๓, ๒๐๒-๒๐๔, ๒๔๒-๒๔๓, ๒๖๖-๒๖๗, ๒๖๙-๒๗๐.
^{๓๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยวัดพระนามัญญูดี วัดราชประดิษฐ.” น. ๒๒-๒๖.
^{๓๘} ยุทธนาอารการ แสงอร่าม. “มงกุฎ พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๕.” น. ๑๓-๑๕.
^{๓๙} *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๖ ตอนที่ ๒*, น. ๓.
^{๔๐} *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนภิเษก เล่ม ๕*, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๔), น. ๑๐๔. (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙).
^{๔๑} 84000.org [ออนไลน์]. “อรรถกถาทานกถา ว่าด้วยทูเรนิทาน อิวูเรนิทาน สัมตเทนิทาน.” จาก : <http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=27.0&i=0&p=7>. [ตุลาคม

๒๕๕๔].
^{๔๒} “อินทร์” และ “พรหม” ในอดีตผู้เป็นพรหมต้องคิดจากกรรมวัง ส่วนอินทร์คิดจากมหาลีล ต่อมาจึงใช้แทนมหาลีล มีทั้งนหดข้างละ ๔ ตน รวม ๑๖ ตน โดยให้ผู้เป็นอินทร์และพรหมเจ้าเข็ญจามหรือพุ่มดอกไม้เงิน พุ่มดอกไม้ทอง ทางเบื้องซ้ายและขวาของพระราชยาน ตามลำดับ ดู ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์. *กระบวนพยุหยาตรา*. (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), น. ๙.; สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องอินทร์-พรหมในกระบวนแห่งของหลวงว่า “อินทร์พรหมที่มีในกระบวนแห่งของหลวง จะหมายความถึงอะไรนั้นบอกไม่ถูก เป็นแต่คิดเห็นว่า ชื่อพรหมนั้นเห็นจะปะชี่มีมาก่อนเก่า ด้วยได้เห็นในกฎมณเฑียรบาลมีพูดถึงกัฬพรหม แต่จะได้แก่พวกอินทร์พรหมนี้หรือมิใช่ก็ได้ แต่ที่เก่าไว้เท่านั้น อันชื่ออินทร์นั้น เห็นจะเรียกขึ้นภายหลังอย่างเลือกๆ ด้วยชื่อพรหมนำไปในอย่างหนึ่ง กับใส่ชื่อเข็ญวาไปอีกอย่างหนึ่ง” ดู สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และพระยาอนุนามราชธน. *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง*, ๕ เล่ม. (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๖๖), ๒ : ๑๘.
^{๔๓} “ประกาศเชิญเกล้าให้สิ้นในรูปเวลาที่กัฬพุดตรแลรูปเทวดาถือหีบพระราชัญญกร.” ใน *ประกาศพระราชพิธี ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์*, ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), ๑ : ๑๖๓-๑๖๕. ต้องไม่ลืมว่าเมื่อขึ้นครองราชสมบัติแล้วตามคติความเชื่อแต่โบราณพระมหากษัตริย์จะทรงมีเทพดาประจำพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรอันลิ่งลิตอยู่ท่ากัฬของพระมหาเศวตฉัตรทำหน้าที่อภิบาลรักษาพระองค์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างเป็นรูปเทพดาและถือพระขรรค์ตรึงติดไว้กับกัฬพุดตร เรียกว่าเทพดาหรือเทวดาประจำกัฬพุดตร
^{๔๔} สายไหม จบกตลิก และคณะ. *จิตรกรรมฝาผนังพระพุทธรัดนสถานตามแนวพระราชดำริ*, ๓ เล่ม. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๔), ๑ : ๑๘๑. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมีพระราชกระเสให้กรมศิลปากรเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังพระพุทธรัดนสถานตามแนวพระราชดำริ พ.ศ. ๒๕๕๔).
^{๔๕} ในระยะแรกของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ทรงใช้ยังคงอ้างอิงกับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดนอกจากหน้าบับของวัดราชประดิษฐา และวัดราชบพิธฯ แล้ว ยังเห็นได้จากพระราชัญญกรประจำรัชกาลรูปพระจุลมงกุฎชนบด้วยพระแวนสุริยกานต์และสมุดตราที่ดัดแปลงมาจากพระราชัญญกรของสมเด็จพระบรมชนกนาถอย่างชัดเจนเพียงแต่เปลี่ยนพระมาทักษัยมงกุฎเป็นพระจุลมงกุฎเท่านั้น ดู สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. *พระราชัญญกร*. น. ๑๒๐-๑๒๑.